<u>अस्वीकरण</u>

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषामा जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२५] ३ एस.सी.आर. ४१९ : २०२५ आईएनएससी ३२७

जोयी किट्टी जोसेफ विरुद्ध भारत संघ र अन्य।
(फौजदारी पुनरावेदन नं. ११८०/२०२५)

०६ मार्च २०२५

[सुधांशु धुलिया र के. विनोद चन्द्रन, न्यायाधीशहरू।]

विचारणीय विषय

विदेशी मुद्रा संरक्षण तथा तस्करी निवारण गतिविधि ऐन, १९७४ (कोफेपोसा ऐन) को प्रावधानहरू अन्तर्गत नजरबन्दमा राखिएका बन्दीकी पत्नीले नजरबन्द आदेशलाई चुनौती दिइरहेकी छिन्।

मुख्य नोटहरू†

विदेशी मुद्रा संरक्षण तथा तस्करी निवारण गतिविधि ऐन, १९७४ - बन्दीलाई कोफेपोसा ऐनको प्रावधानहरू अन्तर्गत नजरबन्दमा राखिएको थियो - यो तर्क गरिएको थियो कि मनको गैर-प्रयोग भएको थियो किनभने कोफेपोसा ऐनको धारा ३(१) को खण्ड (i) देखि (iv) अन्तर्गतका आरोपहरू, एकमुष्ट रूपमा लगाइएका थिए, जसले नजरबन्द गर्ने अधिकारीको पूर्वाग्रह प्रकट गर्दछ - यो पनि तर्क गरिएको थियो कि प्रयास कुनै न कुनै रूपमा आरोपित अपराधहरूको आधारमा पक्राउ परेका व्यक्तिलाई निवारक नजरबन्दमा राख्ने थियो; जुन अपराधमा उनलाई क्षेत्राधिकार भएको न्यायालयले धेरै कडा शर्तहरू लगाएर धरौटीमा रिहा गरेको थियो: ठहर: यस मामिलामा, तथ्यहरूले देखाउँछ कि बन्दी सामानको तस्करीमा मात्र संलग्न नभई, वाहकहरू मार्फत त्यस्तो सामानको तस्करीमा सहयोग पनि गरेका छन्, सोही सामान प्राप्त गर्ने, मध्यस्थकर्ताहरूलाई उनीहरूको परिसरमा लुकाएर राख्न पठाउने र उनीहरू मार्फत बिक्री गर्ने काममा संलग्न छन्; जसलाई कमिसन भुक्तान गरिएको थियो - यसले निश्चित रूपमा धारा ३(१) को खण्ड (i) देखि (iv) अन्तर्गतका प्रत्येक खण्डका तत्वहरूलाई समेट्छ - क्षेत्राधिकार भएका मजिस्ट्रेटले मिति १६.०४.२०२४ को आदेश मार्फत बन्दीलाई केही शर्तहरूमा धरौटीमा रिहा गरे - अभियोजन पक्षले उठाएको उस्तै प्रकारको तस्करी गतिविधिमा संलग्नताको आशंकाको विशेष आधारलाई क्षेत्राधिकार भएका मजिस्ट्रेटले धरौटी प्रदान गर्दा र बन्दीलाई त्यस्ता तस्करी गतिविधिहरूमा संलग्न हुनबाट रोक्न शर्तहरू लगाउँदा ध्यानमा राखेका थिए - तथापि, नजरबन्द गर्ने अधिकारीले ती शर्तहरू बन्दीलाई थप तस्करीका गतिविधिहरूमा संलग्न हुनबाट रोक्न किन पर्याप्त छैनन् भन्ने बारे केही बताएको छैन; जुन धरौटी दिँदा शर्तहरू लगाइएको विशेष आधार थियो - मजिस्ट्रेटले लगाएका शर्तहरू हेर्ने र ती निवारक नजरबन्दबाट बच्न पर्याप्त थिए वा उस्तै तस्करी गतिविधिहरूमा थप संलग्नताबाट रोक्न अपर्याप्त थिए भन्ने बारे व्यक्तिपरक सन्तुष्टिमा पुग्नु नजरबन्द गर्ने अधिकारीको काम थियो - सुरु गरिएको फौजदारी अभियोजन र आदेश दिइएको निवारक नजरबन्द संगठित तस्करी गतिविधिहरूको उही आरोपहरूमा आधारित छन् - नजरबन्द गर्ने अधिकारीले धरौटीका शर्तहरू जाँच्नुपर्थ्यो - के ती उस्तै गतिविधिहरूमा थप संलग्नताको खराबीलाई रोक्न पर्याप्त थिए; जुन आदेश दिइएको निवारक नजरबन्दको मूल आधार हो - नजरबन्द आदेश त्यस पक्षमा मौन रहेकाले, नजरबन्द आदेशमा हस्तक्षेप गरिएको छ - तसर्थ, नजरबन्दको आदेश खारेज गरिन्छ - बन्दीलाई तुरुन्त रिहा गर्न निर्देशन दिइन्छ। [अनुच्छेद ७, १४, १५, १९, २०, २२]

उद्धृत मामिला कानून

रामेश्वर लाल पटवारी विरुद्ध बिहार राज्य [१९६८] २ SCR ५०५ : AIR १९६८ SC १३०३; विजय नारायण सिंह विरुद्ध बिहार राज्य [१९८४] ३ SCR ४३५ : (१९८४) ३ SCC १४ - आधार लिइएको। नरेन्द्र पुरुषोत्तम उमराव विरुद्ध बी.बी. गुजराल [१९७९] २ SCR ३१५ : (१९७९) २ SCC ६३७; खाजा बिलाल अहमद विरुद्ध तेलङ्गाना राज्य [२०१९] १८ SCR ११७४ : (२०२०) १३ SCC ६३२; अमीना बेगम विरुद्ध तेलङ्गाना राज्य र अन्य (२०२३) ९ SCC ५८७; रेखा विरुद्ध तमिलनाडु राज्य [२०११] ४ SCR ७४० : (२०११) ५ SCC २४४; हरधन साहा विरुद्ध पश्चिम बंगाल राज्य [१९७५] १ SCR ७७८ : (१९७५) ३ SCC १९८ - उल्लेख गरिएको।

ऐनहरूको सूची

विदेशी मुद्रा संरक्षण तथा तस्करी निवारण गतिविधि ऐन, १९७४; लागूऔषध तथा मनोद्दीपक पदार्थ ऐन, १९८५; भन्सार ऐन, १९६२; भारतको संविधान।

मुख्य शब्दहरूको सूची

बन्दी; निवारक नजरबन्द; धरौटी; धरौटीका शर्तहरू; तस्करी; कोफेपोसा ऐनको धारा ३(१); विचारको औचित्य; व्यक्तिपरक सन्तुष्टि; न्यायिक पुनरावलोकन; नजरबन्द गर्ने अधिकारी; स्वतन्त्रता।

मामिला उठेको

फौजदारी पुनरावेदन क्षेत्राधिकार: फौजदारी पुनरावेदन नं. ११८०/२०२५

दिल्ली उच्च न्यायालय, नयाँ दिल्लीको मिति २९.१०.२०२४ को रिट याचिका (फौजदारी) नं. १९०१/२०२४ को फैसला र आदेशबाट

पक्षहरूको लागि उपस्थिति

पुनरावेदकका लागि अधिवक्ताहरू:
फारुक एम. रजाक, वरिष्ठ अधिवक्ता, फैसल फारुक, शुबैल फारुक, क्षितिज कुमार, शरद कुमार पुरी, श्रीमती प्रिया पुरी।

प्रत्यर्थीहरूका लागि अधिवक्ताहरू:
विक्रमजीत बनर्जी, ए.एस.जी., गुरमीत सिंह मक्कर, अनुज श्रीनिवास उडुपा, शुभेन्दु आनन्द, कार्तिकेय अस्थाना, सार्थक करोल, सुश्री प्रियंका तेर्दाल।

सर्वोच्च न्यायालयको फैसला / आदेश

<u>फैसला</u>

१. अनुमति प्रदान गरियो।

२. नजरबन्दमा राखिएका व्यक्तिकी (बन्दीकी) पत्नी; जो विदेशी मुद्रा संरक्षण तथा तस्करी निवारण गतिविधि ऐन, १९७४[१], को प्रावधानहरू अन्तर्गत नजरबन्दमा छिन्, नजरबन्द आदेशलाई चुनौती दिँदै हाम्रो समक्ष उपस्थित छिन्। प्रक्रियागत पक्षहरूमा कुनै चुनौती छैन जसको कडाइका

साथ पालना गरिएको छ। उच्च न्यायालय, जसको समक्ष नजरबन्द आदेश र त्यसपछिको पुष्टिमाथि प्रश्न उठाइएको थियो, ले तर्कहरू अस्वीकार गऱ्यो; सोही निर्णयलाई माथिको पुनरावेदनमा चुनौती दिइएको छ। उच्च न्यायालय समक्ष चुनौती दिइएको नजरबन्द आदेश अनुसूची पी-१ को रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

३. हामीले पुनरावेदकका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री फारुक एम. रजाक र प्रत्यर्थीहरूका तर्फबाट भारतका विद्वान अतिरिक्त महान्यायाधिवक्ता श्री विक्रमजीत बनर्जीको बहस सुन्यौं।

४. लगभग एक वर्षदेखि कारागारमा रहेका बन्दीको रिहाइ सुनिश्चित गर्न हाम्रो समक्ष मुख्यतया तीन आधारहरू उठाइएका छन्, गिरफ्तारी मिति ०५.०३.२०२४ मा भएको थियो। कि त्यहाँ स्पष्ट रूपमा मनको गैर-प्रयोग भएको छ किनभने कोफेपोसा ऐनको धारा ३(१) को खण्ड (i) देखि (iv) अन्तर्गतका आरोपहरू, एकमुष्ट रूपमा लगाइएका छन्, जसले नजरबन्द गर्ने अधिकारीको पूर्वाग्रह स्पष्ट रूपमा प्रकट गर्दछ। प्रयास कुनै न कुनै रूपमा आरोपित अपराधहरूको आधारमा पक्राउ परेका व्यक्तिलाई निवारक नजरबन्दमा राख्ने थियो; जुन अपराधमा उनलाई क्षेत्राधिकार भएको न्यायालयले धेरै कडा शर्तहरू लगाएर धरौटीमा रिहा गरेको थियो। त्यसपछि, विभागले धरौटी रद्द गर्न निवेदन दिएको थियो जुन कहिल्यै अघि बढाइएन र महत्त्वपूर्ण कुरा, उक्त निवेदन नजरबन्द गर्ने अधिकारी समक्ष पेश गरिएको थिएन। यसरी, नजरबन्द गर्ने अधिकारीलाई धरौटी रद्द गर्न उठाइएका आधारहरू विचार गर्ने र सक्षम न्यायालय समक्ष धरौटी रद्दको यस्तो निवेदन विचाराधीन हुँदा निवारक नजरबन्द किन गरिनुपर्छ भन्ने विचार गर्ने अवसर प्राप्त भएन। रद्द गरिएको भए बन्दीलाई पुनः हिरासतमा लिइने थियो, त्यस्तो अवस्थामा पुनरावेदकलाई निवारक आधारमा बाँध्नुपर्ने कुनै कारण हुने थिएन। जब पुनरावेदकलाई पुनः हिरासतमा लिइनुपर्छ कि पर्दैन भन्ने बारे न्यायिक विचार सम्भव थियो, निवारक नजरबन्दको आदेशबाट बच्नुपर्थ्यो, जुन भारतको संविधान, १९५१ को धाराहरु १४, १९ र २१ अन्तर्गतका हितकारी प्रावधानहरूको उल्लङ्घन पनि हुनेछ। उठाइएको अन्तिम आधार यो हो कि विवादित आदेशमा लागूऔषध सम्बन्धी मामिलामा भएको दोषसिद्धिलाई उल्लेख गरिएको छ जुन दोषसिद्धि विरुद्ध माननीय सर्वोच्च न्यायालयमा पुनरावेदन मार्फत चुनौती दिइएको छ जसमा बन्दीलाई धरौटीमा रिहा पनि गरिएको छ। अपराध आफैं धेरै पहिले दर्ता भएको थियो र घटनाको नजरबन्द आदेशसँग कुनै जीवन्त सम्बन्ध छैन। यो पनि आग्रह गरिएको छ कि कोफेपोसा ऐनको धारा ३(१) को परन्तुकले यदि लागूऔषध तथा मनोद्दीपक पदार्थ ऐन, १९८५२ को धारा ३ अन्तर्गत नजरबन्द आदेश गर्न सकिने भएमा उक्त प्रावधान अन्तर्गत नजरबन्द गर्न विशेष रूपमा निषेध गरेको छ।

१ "कोफेपोसा ऐन"

५. मनको पूर्ण गैर-प्रयोगको तर्कलाई जोड दिन, पुनरावेदकका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले धेरै निर्णयहरूमा भर परे। धारा ३(१) का खण्ड (i) देखि (iv) क्रमशः उल्लेख गर्दछ, सामान तस्करी गर्ने (i), सामान तस्करीमा सहयोग गर्ने (ii), तस्करीका सामान ढुवानी गर्ने वा लुकाउने वा राख्ने काममा संलग्न हुने (iii) र तस्करीका सामान ढुवानी गर्ने वा लुकाउने वा राख्ने बाहेक अन्य तरिकाले कारोबार गर्ने (iv)। बन्दी विरुद्धका आरोपहरू यी सबै भित्र पर्छन् कि पर्दैनन् भनी विचार गर्न, अनिवार्य रूपमा, हामीले बन्दी विरुद्ध लगाइएका आरोपहरूको विवरण दिने नजरबन्द आदेश हेर्नुपर्छ।

२ "एनडीपीएस ऐन"

६. बन्दीले आफ्नी पत्नी (पुनरावेदक-यहाँ) सँग मिलेर भारतमा विदेशी सक्कली सुन तस्करी गर्ने र बजारमा बेच्ने सिन्डिकेट सञ्चालन गरिरहेको गुप्त सूचना प्राप्त भएको थियो। १० के.जी. तस्करीको सुन तोकिएका व्यक्तिहरू मार्फत स्थानीय मुम्बई बजारमा एक निर्दिष्ट स्थानमा बेच्न पठाइएको बारे पनि विशेष गुप्त सूचना थियो; एक पसल कोठा, जहाँ मिति ०५.०३.२०२४ मा छापा मारिएको थियो। परिसरबाट ठूलो मात्रामा सुनका बिस्कुट, सिक्का र काटिएका टुक्राहरू सहित ठूलो परिमाणमा भारतीय मुद्रा बरामद भयो। पसलमा उपस्थित व्यक्तिहरूसँग सोधपुछ गर्दा, उक्त अवैध सामान मोहम्मद रफिक नूर मोहम्मद रजवी @ आरिफ र महेन्द्र जैनले ल्याएको र स्थानीय बजारमा नगदमा कुनै बीजक वा बिल बिना बिक्रीको लागि त्यहाँ राखेको खुलासा भयो। मोहम्मद रफिक नूर मोहम्मद रजवी @ आरिफ र महेन्द्र जैनलाई सोधपुछ गर्दा बन्दीको निर्देशनमा सुन ल्याएर पसलमा राखेको स्वीकार गरे र उनीहरू कमिसनको आधारमा बजारमा सुन बेच्न एजेन्टको रूपमा काम गरिरहेको बताइएको थियो। नगद र सुनसँग सम्बन्धित कुनै कागजातहरू पेश गरिएन, जसले त्यस्ता सामानहरूको कानुनी स्रोत पुष्टि गरोस् र सोही सामान राजस्व अनुसन्धान निदेशालय[३] का अधिकारीहरूले कब्जा गरे जसले छापा मारेका थिए।

७. त्यसपछि डीआरआई अधिकारीहरूले, भन्सार ऐन, १९६२[४] को धारा १०८ अन्तर्गतको बयानको आधारमा, बन्दीको आवासीय परिसरमा छापा मारे। भित्र पस्नबाट रोक्नका लागि बासिन्दाहरूले गरेको प्रयासलाई अधिकारीहरूले विफल पारे र परिसर पूर्ण रूपमा अस्तव्यस्त अवस्थामा पाइयो जसले स्पष्ट रूपमा त्यहाँका बासिन्दाहरूद्वारा गरिएका तस्करी गतिविधिहरूसँग सम्बन्धित अवैध सामान र अन्य प्रमाण लुकाउने प्रयासहरूलाई सङ्केत गर्दछ। फ्याँकिएका मोबाइल फोन र अवैध सामानहरू आवासीय कम्प्लेक्सको सोसाइटीका पदाधिकारीहरूबाट बरामद गरियो र थप अवैध सामानहरू पनि बन्दीको आवासीय परिसरबाट बरामद गरियो। भन्सार ऐनको धारा १०८ अन्तर्गतका बयानहरूले विदेशी मूलका सुनका बिस्कुट र काटिएका टुक्राहरू समावेश भएको निरन्तर तस्करी गतिविधिहरू बन्दीको नेतृत्वमा रहेको सिन्डिकेटद्वारा सञ्चालन गरिएको खुलासा गर्दछ, जसमा मोहम्मद रफिक नूर मोहम्मद रजवी @ आरिफ र महेन्द्र जैनले कमिसन एजेन्टको रूपमा काम गरेका थिए, वास्तविक बिक्री एजेन्टहरूका कर्मचारी उम्मेद सिंह र महिपाल व्यास मार्फत गरिएको थियो। ती सबैले बन्दीद्वारा सञ्चालन गरिएको तस्करी गतिविधिहरूमा आफ्नो संलग्नता पुष्टि गरे, जो अपरेशनको मुख्य नाइके थिए। मोहम्मद रफिक नूर मोहम्मद रजवी @ आरिफले प्रति किलोग्राम रु. २०००/- को कमिसनमा बन्दीको लागि एजेन्टको रूपमा काम गर्दै सुनका बिस्कुट तस्करीमा आफ्नो संलग्नता स्वीकार गरे। उनका अनुसार, बन्दीले बिक्रीको लागि हरेक दिन २ देखि ३ किलोग्राम तस्करीको सुन, विदेशी चिह्न सहित पठाउने गर्थे, जसपछि एजेन्टले महेन्द्र जैनलाई उनको पसलमा सम्पर्क गर्थे; जुन छापा मारिएको विषय थियो जहाँबाट बिक्री गरिन्थ्यो। माथि उल्लिखित व्यक्तिहरूको बयानको आधारमा जुन बन्दीको भन्सार ऐनको धारा १०८ अन्तर्गतको बयानद्वारा पुष्टि भएको थियो, दुबईबाट भारतमा वाहकहरू मार्फत सुन तस्करी गर्ने कार्यविधि, मुम्बई एयरपोर्टमा पूर्व-निर्धारित स्थानमा बन्दी र उनकी पत्नीद्वारा सोही सामान प्राप्त गर्ने, त्यसपछि मोहम्मद रफिक नूर मोहम्मद रजवी @ आरिफलाई डेलिभरी दिने र उनी मार्फत कमिसनको आधारमा बिक्री गर्ने विवरण नजरबन्द आदेशमा उल्लेख गरिएको छ। हामी विश्वस्त छौं कि माथिका तथ्यहरूले देखाउँछ कि बन्दी सामानको तस्करीमा मात्र संलग्न नभई, वाहकहरू मार्फत त्यस्तो सामानको तस्करीमा सहयोग पनि गरेका छन्, सोही सामान प्राप्त गर्ने, मध्यस्थकर्ताहरूलाई उनीहरूको परिसरमा लुकाएर राख्न पठाउने र उनीहरू मार्फत बिक्री गर्ने काममा संलग्न छन्; जसलाई कमिसन भुक्तान गरिएको थियो। यसले निश्चित रूपमा धारा ३(१)१ को खण्ड (i) देखि (iv) अन्तर्गतका प्रत्येक खण्डका तत्वहरूलाई समेट्छ।

३ "डीआरआई"
४ "भन्सार ऐन"

८. नरेन्द्र पुरुषोत्तम उमराव विरुद्ध बी.बी. गुजराल,[५] ले ठहर गऱ्यो कि धारा ३(१) मा उल्लेखित विभिन्न आधारहरू सबै सामानको तस्करीसँग सम्बन्धित छन् र तस्करी शब्दले तस्करी गतिविधिहरूमा सहयोग गर्नु पनि समावेश गर्दछ। त्यहाँ पनि, मनको गैर-प्रयोगको तर्कलाई दिगो नहुने ठहर गरियो किनभने तथ्यहरूमा, तस्करी र त्यसको सहयोग बीच सधैं ओभरल्यापिङ हुन्छ। माथि उल्लेख गरिए अनुसार, वर्तमान मामिलामा यो स्पष्ट रूपमा प्रमाणित भएको छ कि बन्दी सुन तस्करीको मामिलाको प्रमुख व्यक्ति थिए, जुन एक निरन्तर गतिविधि थियो, जसमा उनले तस्करीको कार्य गर्न वाहकहरू संलग्न गरेका थिए, जसबाट तस्करीका सामानहरू या त उनी वा उनकी पत्नीले एक्लै वा सँगै प्राप्त गर्थे र त्यसपछि एजेन्टहरूलाई पठाइन्थ्यो जसले तिनीहरूलाई बजारमा नगदमा बीजक वा बिल बिना बेच्थे; जसको आम्दानी कमिसन घटाएर बन्दीले प्राप्त गर्थे। त्यहाँ गतिविधिको पूर्ण शृङ्खला प्रकट भएको छ जुन बन्दीबाट सुरु हुन्छ र उनीमै समाप्त हुन्छ, जसले सबै चार प्रावधानका तत्वहरूलाई ल्याउँछ।

५ (१९७९) २ SCC ६३७

९. हामीले, अझ, नजरबन्द आदेशबाट, जुन उच्च न्यायालयको फैसलामा अनुच्छेद ३ देखि ९ सम्म उद्धृत गरिएको छ जहाँ नजरबन्द गर्ने अधिकारीद्वारा सन्तुष्टि दर्ज गरिएको छ, हेर्छौं। बन्दीलाई अभ्यस्त अपराधी र भारतमा अवैध रूपमा ल्याइएको विदेशी सुनको तस्करी र निपटानमा संलग्न सुसंगठित सिन्डिकेटको मुख्य व्यक्ति पाइयो, जुन गतिविधि भन्सार अधिकारीहरू समक्ष घोषणा नगरी र लागू शुल्कहरू नतिरी आफ्ना सहयोगीहरू मार्फत अभ्यस्त रूपमा गरिन्थ्यो। सुनको तस्करी अवैध मुनाफा कमाउने उद्देश्यले थियो जसले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई खतरामा पारेको थियो, जुन गतिविधिलाई नजरबन्द आदेशद्वारा नियन्त्रण गर्न खोजिएको थियो। बन्दीलाई भन्सार ऐन र कोफेपोसा ऐन दुवै अन्तर्गत तस्करी मानिने गतिविधिहरूमा संलग्न भएको पाइयो। बन्दीलाई भारतमा विदेशी सुन तस्करी गर्ने उपायहरू र तरिकाहरू बनाउने जन्मजात प्रवृत्ति भएको पनि पाइयो जुन एक सुसंगठित तस्करी नेटवर्क र विश्वसनीय सहयोगीहरू मार्फत सञ्चालित स्थापित संयन्त्रद्वारा गरिन्थ्यो। सरकारी राजस्व र राष्ट्रिय सुरक्षाको मूल्यमा सामान तस्करी, सामान तस्करीमा सहयोग, तस्करीका सामान ढुवानी र लुकाउने वा राख्ने र त्यस्ता तस्करीका सामानहरूको कारोबार गर्ने जस्ता धोखाधडी गतिविधिहरूमा अभ्यस्त संलग्नता अवैध enriquecimiento (सम्पत्ति आर्जन) को स्पष्ट मनसायका साथ सामान्य अर्थतन्त्र र राष्ट्रिय सुरक्षा हितहरूको कुनै चिन्ता नगरी भएको पाइयो। बन्दीले संगठित नेटवर्क मार्फत विदेशी सक्कली सुन तस्करीमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको र समाजमा पर्ने परिणामहरूको वास्ता नगरी सावधानीपूर्वक योजना र जानाजानी डिजाइनका साथ त्यस्ता तस्करीका सामानहरूको निपटान गरेको पाइयो। नजरबन्द गर्ने अधिकारीले बन्दीद्वारा गरिएका तस्करीका विभिन्न पक्षहरूको विवरण मात्र दिएका छैनन् तर निवारक नजरबन्द आदेश गर्ने उद्देश्यले धारा ३(१) को खण्ड (i) देखि (iv) प्रत्येकका तत्वहरूलाई पनि बाहिर ल्याएका छन्, जुन विभिन्न स्थानहरूबाट गरिएका ठूला बरामदगीहरूद्वारा थप मान्य भएको छ।

१०. पुनरावेदकद्वारा लिइएको अर्को तर्क एनडीपीएस ऐन अन्तर्गतको मामिलाको सन्दर्भमा कुनै जीवन्त सम्बन्ध नभएको हो; जसको विषयवस्तुलाई कोफेपोसा ऐन अन्तर्गत पनि अगाडि बढाउन सकिँदैन, धारा ३(१) को परन्तुकमा रहेको निषेधका कारण। सत्य हो, एनडीपीएस ऐन अन्तर्गतको अपराधको सन्दर्भ छ जसमा पुनरावेदक संलग्न थिए। तथापि, सोही सन्दर्भ नजरबन्द गर्ने अधिकारीले लिएको विशेष आधारसँग मात्र सम्बन्धित थियो कि बडोदाको जेलबाट, मिति

अक्टोबर, २०१३ मा; यस न्यायालयले दिएको धरौटी अनुसार रिहा भएपछि, बन्दीले आधिकारिक रूपमा आफ्नो नाम 'अफजल हारुन बटाटावाला' बाट 'समीर हारुन मर्चेन्ट' मा परिवर्तन गरेका थिए, जस नाममा उनी सन् २०१७ मा सुन तस्करीको मामिलामा पक्राउ परेका थिए। हामीले नजरबन्द आदेशको कार्यान्वयन खण्डमा लागूऔषध मामिलाका आरोपहरूको कुनै सन्दर्भ फेला पारेनौं। यो विवाद गर्न सकिँदैन कि लागूऔषध मामिलामा भएको गिरफ्तारीसँग कुनै जीवन्त सम्बन्ध छैन, जसमा, २०१३ सम्म, उनले तोकिएको सजायको नौ वर्ष बिताइसकेका थिए। लागूऔषध मामिलाको विषयवस्तु कोफेपोसा ऐनको धारा ३(१) अन्तर्गत निवारक नजरबन्दको आधार पनि हुन सक्दैन। जे भए पनि, हामी यी मध्ये कुनै पनि बुँदाले विवादित आदेशलाई बिगारेको फेला पार्दैनौं, किनकि, न त एनडीपीएस ऐन अन्तर्गतको अपराधको विषयवस्तु नजरबन्द आदेशमा उल्लेख गरिएको छ न त उक्त अपराधमा संलग्नता कोफेपोसा ऐन अन्तर्गत नजरबन्दको लागि लिइएको आधार हो। माथि उल्लेख गरिए अनुसार, एनडीपीएस मामिलाको सन्दर्भ केवल बन्दीको त्यस्ता अवैध गतिविधिहरूमा संलग्न हुने प्रवृत्तिलाई जोड दिनका लागि हो, जसमा उनले आफ्नो वास्तविक पहिचान लुकाउन आधिकारिक रूपमा नाम समेत परिवर्तन गरेका थिए। हामीले एनडीपीएस मामिलाको केवल सन्दर्भको आधारमा नजरबन्दलाई अवैध ठहर गर्ने कुनै कारण फेला पार्दैनौं; जुन हामी दोहोर्याउँछौं केवल बन्दीले धरौटीमा रिहा भएपछि अपनाएको नाम परिवर्तनलाई जोड दिनका लागि हो।

११. खाजा बिलाल अहमद विरुद्ध तेलङ्गाना राज्य[६] को निर्णयले नजरबन्द गर्ने अधिकारीको आदेशको आलोचना गऱ्यो जसले केवल विचाराधीन फौजदारी मामिलालाई उल्लेख गरेको थियो, बिना कुनै स्पष्ट सङ्केत र आकस्मिक सम्बन्ध यसलाई नजरबन्द आदेशको आधार मान्न। हामीले पहिले नै फेला पारेका छौं कि, यहाँ, एनडीपीएस ऐन अन्तर्गतको मामिलामा संलग्नता, नजरबन्द आदेशमा कतै पनि आधारको रूपमा उठाइएको थिएन। विवादित नजरबन्द आदेश निम्त्याउने घटनाहरू बन्दीका सहयोगीहरूको परिसरमा भएको छापाबाट सुरु भयो जसलाई बन्दी र अन्य सहयोगीहरूको निवासमा लगातार छापाहरूले पछ्याइयो, जस सबै स्थानहरूबाट ठूलो मात्रामा अवैध सामान बरामद भयो; जसले हामीलाई नजरबन्द गर्ने अधिकारीद्वारा गरिएको व्यक्तिपरक सन्तुष्टिलाई समर्थन गर्न प्रेरित गर्दछ।

६ (२०२०) १३ SCC ६३२

१२. उठाइएको अन्तिम तर्क धरौटी रद्दको लागि दिइएको निवेदन नजरबन्द गर्ने अधिकारी समक्ष पेश नगरिएको सम्बन्धमा छ। विवादित फैसलाले उक्त आधारलाई विशेष रूपमा विचार गरेको छ र धरौटी रद्दको लागि निवेदन मिति ०६.०५.२०२४ मा दायर गरिएको र नजरबन्द आदेश मिति ०९.०५.२०२४ मा पारित भएको फेला पारेको छ। उक्त कागजात नजरबन्द गर्ने अधिकारी समक्ष पेश गर्ने सम्भावना थिएन र सोही कुरा महत्त्वपूर्ण कागजातको गैर-आपूर्ति मानिने छैन, किनकि धरौटी रद्दलाई नजरबन्द आदेशको विकल्प मान्न सकिँदैन। बरु, हामी त्यो निर्विवाद तथ्यमा जोड दिन्छौं कि दुवै पक्ष सहमत छन् कि धरौटी रद्दलाई विभागले अघि बढाएको छैन। धरौटी रद्दका आधारहरूले नजरबन्द गर्ने अधिकारीलाई यता वा उता डोर्याउन सक्ने थिएनन्; किनकि अधिकारीलाई क्षेत्राधिकार भएको न्यायालयले यस्तो रद्द गर्न अनुमति दिन्छ कि दिँदैन भन्ने अनुमान लगाउन सक्षम थिएन। वास्तवमा, यदि धरौटी रद्दको निवेदन स्वीकृत भएको भए सायद स्थिति फरक हुने थियो। हामी यो पनि रायमा छौं कि धरौटी रद्दको निवेदनको गैर-आपूर्ति आदेश आफैंलाई बिगार्न बाध्यकारी परिस्थिति हुनेछैन। हामीले माथि उल्लेखित आधारहरूमा निवारक नजरबन्द आदेशमा हस्तक्षेप गर्ने कुनै कारण फेला पारेनौं।

१३. तथापि, सजग प्रहरीको रूपमा हामीले एउटा बाध्यकारी आधारलाई ध्यान नदिई बस्न सक्दैनौं, जुन हाम्रो समक्ष बहस गरिएको थिएन। स्वीकार्य रूपमा, लगातार छापाहरू र बन्दी सहित अभियुक्तहरूको गिरफ्तारी पछि, अभियुक्तहरूलाई न्यायिक हिरासतमा पठाइयो। मूल कबुली बयानहरू मुम्बईको एस्प्लेनेडस्थित १९ औं न्यायालयका अतिरिक्त मुख्य महानगरीय मजिस्ट्रेट समक्ष पेश गर्दा फिर्ता लिइयो। बन्दीलाई सुरुमा मिति १९.०३.२०२४ सम्म न्यायिक हिरासतमा राखिएको थियो र त्यसपछि क्षेत्राधिकार भएका मजिस्ट्रेटद्वारा मिति ०१.०४.२०२४ सम्म म्याद थप गरियो जसले फेरि मिति १५.०४.२०२४ सम्म न्यायिक हिरासत थप्यो। क्षेत्राधिकार भएका मजिस्ट्रेट समक्ष मिति ०१.०४.२०२४ को धरौटी निवेदनको जवाफ डीआरआई, मुम्बईले मिति १५.०४.२०२४ मा दियो।

१४. क्षेत्राधिकार भएका मजिस्ट्रेटले मिति १६.०४.२०२४ को आदेश मार्फत बन्दीलाई केही शर्तहरूमा धरौटीमा रिहा गरे। मजिस्ट्रेटको आदेश विवादित फैसलामा उद्धृत गरिएको छ। बन्दीको सर्वव्यापी भूमिका र राष्ट्रको हितमा हानिकारक त्यस्ता तस्करी गतिविधिहरूमा संलग्न हुने उनको प्रवृत्तिको बारेमा डीआरआईले उठाएका तर्कहरूलाई अभियुक्तद्वारा उठाइएको तर्कको साथमा विचार गरियो; अहिलेसम्म गरिएको अनुसन्धानको आधारमा। अभियोजन पक्षले उठाएको उस्तै प्रकारको तस्करी गतिविधिमा संलग्नताको आशंकाको विशेष आधारलाई क्षेत्राधिकार भएका मजिस्ट्रेटले धरौटी प्रदान गर्दा र बन्दीलाई त्यस्ता तस्करी गतिविधिहरूमा संलग्न हुनबाट रोक्न शर्तहरू लगाउँदा ध्यानमा राखेका थिए। विभिन्न शर्तहरू उद्धृत आदेशबाट प्रकट हुन्छन् र नजरबन्द आदेशको अनुच्छेद-(xxii) मा उल्लेख गरिएको छ। तथापि, नजरबन्द गर्ने अधिकारीले ती शर्तहरू बन्दीलाई थप तस्करीका गतिविधिहरूमा संलग्न हुनबाट रोक्न किन पर्याप्त छैनन् भन्ने बारे केही बताएको छैन; जुन धरौटी दिँदा शर्तहरू लगाइएको विशेष आधार थियो।

१५. हामी मजिस्ट्रेटले लगाएका शर्तहरूको जाँच गरिरहेका छैनौं किनकि यो नजरबन्द गर्ने अधिकारीको काम थियो कि तिनीहरूलाई हेर्ने र ती निवारक नजरबन्दबाट बच्न पर्याप्त थिए वा उस्तै तस्करी गतिविधिहरूमा थप संलग्नताबाट रोक्न अपर्याप्त थिए भन्ने बारे व्यक्तिपरक सन्तुष्टिमा पुग्नु। जस्तो कि रामेश्वर लाल पटवारी विरुद्ध बिहार राज्य ७ मा भनिएको छ: "नजरबन्द बारे राय बनाउने काम सरकार वा अधिकृत अधिकारीमा निर्भर गर्दछ। उनीहरूको सन्तुष्टि नै कानूनले बोलेको सबै कुरा हो र न्यायालयहरूलाई पुनरावेदन प्राधिकरणको रूपमा गठन गरिएको छैन। तसर्थ, आधारहरूको पर्याप्तता न्यायालय समक्ष बहस गर्न सकिँदैन। तथापि, कुनै व्यक्तिको बिना सुनुवाइ, केवल कुनै अधिकारी, जतिसुकै उच्च भए पनि, को व्यक्तिपरक सन्तुष्टिमा नजरबन्द गर्नु गम्भीर विषय हो। यसका लागि निर्णय बनेको सामग्रीको सबैभन्दा नजिकको छानबिन आवश्यक पर्दछ, त्रुटिहरू वा कम्तिमा टार्न सकिने त्रुटिहरूको लागि कुनै ठाउँ नछोडी। न्यायालयहरूले बनेको रायको औचित्य वा जसमा यो आधारित छ त्यस सामग्रीको पर्याप्ततालाई विचार नगर्ने कारणले नै अरूमाथि यो शक्ति प्रयोग गर्नेहरूका तर्फबाट सबैभन्दा ठूलो सावधानीको आवश्यकतालाई सङ्केत गर्दछ।"

[हामीद्वारा जोड दिनको लागि अधोरेखाङ्कन]

७ AIR १९६८ SC १३०३

१६. यदि विचार गरिएको छ भने, विचारको औचित्यलाई हामीले न्यायिक पुनरावलोकनमा छानबिन गर्न सक्दैनथ्यौं, किनकि हामी पुनरावेदनमा बसेका छैनौं र निवारक नजरबन्दको प्रावधानले यस्तो व्यक्तिपरक सन्तुष्टिलाई न्यायालयहरूले नछुने व्यवस्था गरेको छ। तथापि, जब यस्तो कुनै विचार छैन भने हामीले हस्तक्षेप गर्नुपर्छ।

१७. अमीना बेगम विरुद्ध तेलङ्गाना राज्य र अन्य८ ले ठहर गऱ्यो कि रेखा विरुद्ध तमिलनाडु राज्य९ मा गरिएको अवलोकन; कि जब देशको सामान्य कानून स्थितिसँग जुध्न पर्याप्त छ तब निवारक नजरबन्द अस्वीकार्य छ, हरधन साहा विरुद्ध पश्चिम बंगाल राज्य१० को संवैधानिक इजलासको निर्णयको सन्दर्भमा निवारक नजरबन्द मामिलाहरूमा संवैधानिक न्यायालयहरूलाई उपलब्ध सीमित न्यायिक पुनरावलोकनमा पर इन्क्यूरियम (per incuriam) थियो। न्यायालयहरू नजरबन्द गर्ने अधिकारीद्वारा पुगिएको व्यक्तिपरक सन्तुष्टिलाई उल्ट्याउन आफ्नै तर्क प्रतिस्थापन गरेर हस्तक्षेप गर्न असक्षम हुनेछन्, विशेष गरी निवारक नजरबन्द कानून दण्डात्मक नभई निवारक र सावधानीमूलक भएकोले।

१८. अमीना बेगम[८] मा, यो न्यायालय "कानून र व्यवस्था" को खतरा र "सार्वजनिक व्यवस्थामा प्रतिकूल" कार्यहरू बीचको साँचो भिन्नतासँग सम्बन्धित थियो, जुन गुनासो गरिएको कार्यको प्रकृति वा गुणस्तरद्वारा मात्र निर्धारण गरिने थिएन, तर समाजमा यसको प्रभावको उचित मात्रा र हदमा निहित रहेको ठहर गरियो। यो ठहर गरियो कि त्यहाँ उदाहरणहरू हुन सक्छन् जहाँ "सार्वजनिक व्यवस्थाको गडबडी" आकर्षित हुँदैन तर अझै पनि, "कानून र व्यवस्था" को मर्मतको दायरा भित्र पर्दछ। यो ठहर गरियो कि :- "निवारक नजरबन्द कानूनहरू–आपतकालीन अवस्थाहरूसँग जुध्नका लागि आरक्षित एक असाधारण उपाय–यस मामलामा "कानून र व्यवस्था" लागू गर्ने उपकरणको रूपमा आह्वान गरिनु हुँदैनथ्यो (sic para 47), विशेष गरी जब कानून र व्यवस्था कायम राख्न विद्यमान कानुनी ढाँचा विचारधीन अपराधहरूलाई सम्बोधन गर्न पर्याप्त छ।

१९. त्यसैगरी, वर्तमान मामिलामा, हामी मजिस्ट्रेटले लगाएका शर्तहरूले नजरबन्द गर्ने अधिकारीले व्यक्त गरेको आशंका; कि बन्दी थप तस्करी गतिविधिहरूमा संलग्न हुनेछन्, लाई सम्हाल्ने थियो कि थिएन भन्ने कुरासँग सम्बन्धित छैनौं। हामी त्यो पक्षसँग बढी सम्बन्धित छौं कि नजरबन्द गर्ने अधिकारीले शर्तहरूको प्रभावकारितालाई विचार गरेनन् र ती शर्तहरू बन्दीलाई त्यस्ता गतिविधिहरूमा संलग्न हुनबाट रोक्न पर्याप्त छैनन् भन्ने बारे कुनै सन्तुष्टि, जतिसुकै व्यक्तिपरक भए पनि, मा पुगेनन्।

८ (२०२३) ९ SCC ५८७
९ (२०११) ५ SCC २४४
१० (१९७५) ३ SCC १९८

२०. अमीना बेगम,८ ले विजय नारायण सिंह विरुद्ध बिहार राज्य [११] लाई अनुमोदन सहित उल्लेख गऱ्यो र सोहीबाट अनुच्छेद ३२ उद्धृत गऱ्यो:

"यो सुस्थापित छ कि निवारक नजरबन्दको कानून कठोर कानून हो र त्यसैले यसलाई कडाइका साथ व्याख्या गरिनुपर्छ। कुनै व्यक्तिको स्वतन्त्रता खतरामा नपरोस् भन्ने कुरामा ध्यान दिनुपर्छ जबसम्म उसको मामिला कानूनी प्रावधानहरूको आवश्यकताहरू पूरा गर्ने सामग्री उपलब्ध नभएसम्म, जुन यस्तो नजरबन्दलाई अधिकृत गर्दछ, ठीकसँग पर्दैन। यो केवल फौजदारी अभियोजनमा संलग्न अभियुक्तको पखेटा काट्न प्रयोग गरिनु हुँदैन। यो सामान्य फौजदारी कानून अन्तर्गत धरौटी आदेश जारी गर्न प्रतिरोध गर्न सम्भव नहुन सक्ने अवस्थामा मानिसलाई नजरबन्दमा राख्ने उद्देश्यले होइन, जबसम्म उपलब्ध सामग्री यस्तो नजरबन्दलाई अधिकृत गर्ने कानूनी प्रावधानहरूको आवश्यकताहरू पूरा गर्ने खालको हुँदैन। जब कुनै व्यक्तिलाई सक्षम फौजदारी न्यायालयले धरौटीमा रिहा गर्छ, निवारक नजरबन्दको आदेशको वैधता छानबिन गर्दा

ठूलो सावधानी अपनाउनुपर्छ जुन त्यही आरोपमा आधारित छ जुन फौजदारी न्यायालयद्वारा विचार गरिनेछ।"

[हामीद्वारा जोड दिनको लागि अधोरेखाङ्कन]

२१. सुरु गरिएको फौजदारी अभियोजन र आदेश दिइएको निवारक नजरबन्द संगठित तस्करी गतिविधिहरूको उही आरोपहरूमा आधारित छन्, जुन एक स्थापित नेटवर्क मार्फत, प्राप्त विशेष जानकारीको आधारमा विभिन्न स्थानहरूमा गरिएका लगातार छापाहरूमा प्रकट भयो, जसले ठूलो मात्रामा अवैध सामान बरामद गऱ्यो। जब क्षेत्राधिकार भएको न्यायालयले धरौटी दियो, त्यो पनि शर्तहरू सहित, नजरबन्द गर्ने अधिकारीले ती उस्तै गतिविधिहरूमा थप संलग्नताको खराबीलाई रोक्न पर्याप्त थिए कि थिएनन् भनी जाँच्नुपर्थ्यो; जुन आदेश दिइएको निवारक नजरबन्दको मूल आधार हो। नजरबन्द आदेश त्यस पक्षमा मौन रहेकोले, हामी नजरबन्द आदेशमा केवल त्यस आधारमा हस्तक्षेप गर्छौं कि नजरबन्द गर्ने अधिकारीले मजिस्ट्रेटले उही अपराधको लागि धरौटी दिँदा लगाएका शर्तहरूलाई हेरेनन्; जसका आरोपहरूले नै यहाँ चुनौती दिइएको निवारक नजरबन्द निम्त्याएको छ, ती शर्तहरू बन्दीलाई थप त्यस्तै तस्करीका गतिविधिहरूमा संलग्न हुनबाट रोक्न पर्याप्त छन् वा छैनन् भन्ने सन्तुष्टिमा पुग्न।

११ (१९८४) ३ SCC १४

२२. तसर्थ, हामी पुनरावेदन स्वीकार गर्दछौं र नजरबन्दको आदेश खारेज गर्दछौं। बन्दीलाई, यदि अझै हिरासतमा छन् भने, तुरुन्त रिहा गरिनेछ।

२३. विचाराधीन आवेदन(हरू), यदि कुनै छन् भने, खारेज हुनेछन्।

मामिलाको परिणाम: पुनरावेदन स्वीकृत।

†मुख्य नोटहरू तयार पार्ने: अंकित ज्ञान